

Josip Lisac

Zadar

USPOREDBA GOVORA TKONA I RAŽANCA

**UDK: 811.163.42'282
(497.5 Tkon i Ražanac)**

Rad primljen za tisak 15.09.2004.

Čakavska rič, Split, 2004., br. 2

Izvorni znanstveni članak

Original scientific paper

Recenzenti: Sanja Vulić i Joško Božanić

U radu se uspoređuju čakavski ikavski govor Tkona na otoku Pašmanu i štokavski ikavski govor Ražanca u zadarskom zaleđu. Pozornost je u sažetoj usporedbi usmjerena fonološkoj problematici, uz najkraći zahvat i ostalih jezičnih razina. Zaključeno je da je riječ o govorima što nisu formirani na istom ili bliskom terenu, ali su u međuvremenu razlike smanjene. Uzroci su u dolasku štokavaca ikavaca na zadarsko područje i u njihovu utjecaju na domaće čakavce, uključujući i one na otocima. Tkon je primio i zamjensku riječ *što*, ali je i zadržao mnogo čakavske arhaičnosti, osobito u akcentu. I štokavci su ponešto primili svojim dugim životom na starom čakavskom tlu.

Ključne riječi: Tkon, Ražanac, ikavizam, čakavica, štokavica

U želji da se odredi mjesto kojem hrvatskom organskom idiomu unutar pojedinih dijalekata, nerijetko je stanje takvo da odluka nije nimalo lagana ili da postoje podjednaki argumenti za različito postupanje, za uvrštavanje u različite dijalekte. Štoviše, niti ubrajanje niza govora u pojedine skupine dijalekata (ili u narječja) ponekad nije jednostavno, pa se i tu događaju različita svrstavanja. Riječ je tu, naravno, i o razlikama u kriterijima klasifikacije. U ovoj prilici uspoređujemo govor nesumnjivo štokavski, idiom Ražanca u zadarskom zaleđu (Ražanačko primorje) što pripada zapadnom ili novoštokavskom ikavskom dijalektu, te govor Tkona na otoku Pašmanu, idiom što se obično drži čakavskim i svrstava u čakavsko

narjeđe, iako ima i nešto nečakavskih (upravo štokavskih) osobina. Razumije se, postoje i mnoge osobine identične i u čakavaca i u hrvatskih štokavaca. Često se podudaraju osobine hrvatskih i ostalih štokavaca, no česta su i razlikovanja među njima. Dakako, i unutar hrvatskih štokavskih govora postoje mnogobrojne razlike.

Tkon i Ražanac bitno se razlikuju u akcentu. Tkonski govor relativno dobro čuva čakavsku naglasnu starinu. Dolazi kratkosilazni akcent (*xodīti, nōxat, mrīža*), dugosilazni (*veštīd, zglōb, kōst, bandīra, rīč*), akut (*sabūn, dvōr* “dvorište”, *prīšt, uzēsti, postō* “cipela”). Uz to je vrlo čest akcent obično zvan poludugim, uglavnom ipak neizjednačen s akutom: *lopāta, māška, pās* “pas”, *brāti* itd. Relativno rijetko javlja se dugouzlazni akcent, npr. *pīsaŋe, pōdne*. Nenaglašena duljina ostvaruje se samo neposredno pred kratkosilaznim naglaskom: *rūkā, pīsmō*”, *švīkāti* “zvižditi”, *uščīpnīja* “uštipnuo” itd. Sasvim je drugačija akcentuacija ražanačka; ona je uglavnom dosljedno novoštokavska. Prema tomu, imamo sljedeći odnos: *prīšt' : prīšt, sidīti : sīdit, čovīk : čōvik* (ili slično), *nogā - nogōn : nōga - nōgōn, dlān : dlān, u žalostī : u žalōsti, divōjka : divōjka, u rīč' : u rīči, pīsmō : pīsmo, šētū : šētū, kūk : kūk, bretenō : vrtēno* itd. Ražanac dobro čuva nenaglašene duljine, npr. *īdēn* “idem”.

U vokalizmu poći nam je od refleksa jata. Riječ je o ikavskim govorima, a odstupanja od ikavskoga stanja su rijetka. Prema tomu, u Tkonu dolazi *tīti* “htjeti”, *ūvik, dī* “gdje”, *nīšto* “nešto”, *nīko* “netko”, *privāriti* “prevariti”, *dīd, donīti* itd. Iz Ražanca donosim primjere *prisādīt* “presaditi”, *brīg, vrīlo, vrīme, srida, nēdiļa, ponēdiļak, mīsto, dīja* “dio”, *sritan* itd. Naravno, i u Ražancu (kao i u Tkonu) je *dī, nīšto* “nešto”, *nīko* “netko”, *dīd, donīti* itd., dakle identično, uz eventualnu razliku u akcentu. I neikavizmi znaju biti identični, npr. *zēnica* u oba mjesta, *cēsta* u Tkonu, *cēsta* u Ražancu, *sēno* u oba mjesta. Također dolazi npr. *ovōde* ili *onōnde* u Tkonu, *ōde, ōnde* u Ražancu, u značenju “ovdje” i “ondje”. Broj ekavizama u Tkonu osjetno je manji od broja ekavizama u Ždrelcu ili u Banju.¹

Glede refleksa prednjega nazala važno je spomenuti primjer *jazīk* iz Tkona. Prijelaza *ę* u *a* u Ražancu nema.

U Tkonu se staro dugo *a* zatvara (*jā* npr.), međutim, pri duljenju kratkoga akcenta taj se vokal ne mijenja pod tzv. poludugim akcentom, npr. *dvā brāta, mučāti*. U Ražancu se nakonakcenatsko *i* eventualno i u neveliku broju primjera reducira, npr. *čētri, čōvik* ili s reduciranim *i, vītica* ili s reduciranim srednjim slogom “prsten”. Tu je također *sōvina* “osovina”.

Nazali iznimno mijenjaju *o*, npr. u Tkonu je *onāmo*, u Ražancu *ūnamo*.

U Tkonu *ra* prelazi u *re* (*rēsti, rēbāc, krēdavac*), toga ima i u Ražancu (*rēst, rēbac*), međutim, u Ražancu je *grēb* (ili je tako donedavno moglo biti), u Tkonu *grōb*, u Ražancu *tēplo*, u Tkonu *teplō*.

Navodim još da je u Ražancu *bāk*, u Tkonu *bīk*, u Ražancu *ōras*, u Tkonu *orīx*.

Sekundarno samoglasno *r* nalazimo npr. u Ražancu gdje se kaže, kako smo vidjeli, *vrtēno*, dok je u Tkonu *bretenō*, bez sekundarnoga samoglasnoga *r*, inače u čakavaca dosta čestoga. Samoglasno *r* može biti dugo (*kŕv* u oba mjesta).

¹ Usp. J. Lisac, 1997; J. Lisac, 2003a.

Dočetno *l* bolje se čuva u Tkonu nego u Ražancu (*ānd'el* u Tkonu, *āndēja* u Ražancu), a kada se gubi, prelazi u *a*, npr. u participiju *uvātija* (Tkon), *ùvatija* (Ražanac).

Praslavensko *d'* relativno rijetko u Tkonu daje *j* (*prēja*, *mēja* ili *měđa*, *tūje*), ipak svakako bitno češće nego u Ražancu. Tkon je šćakavski (*prěgršće*), Ražanac štakavski (*prěgrēšt*). Pašmansko mjesto dobro čuva *x* (*ūxo*, *pāzux*), koje ipak može izostati (*ājde*), mjesto u Sjevernom Kotarskom primorju gubi *ga* (*ūo*, *mācija* "maćeha"). I *f* (Tkon npr. *fažō*) izostaje u Ražancu (*vāžo* "grah", *vūštān*). U Tkonu je *dōjti*, *izājti*, u Ražancu *dóci*, *izāci*. *Lj* se javlja u oba mjesta (npr. *ljadā*), ali može prijeći u *j*, npr. *famija* u Tkonu. U primjerima *lāxat* i *nōxat* Tkon ima *x*, u Ražancu je *lākat* i *nōkat*. Obično je *mören* u oba mjesta, u Ražancu i *mōžen*. Tkon ima *gnōj*, Ražanac *gñōj*, Tkon *nīdra*, Ražanac *nīdra*; Tkon: *gnīzdō*, Ražanac: *gñīzdo*. U Tkonu je disimilacijom dobiveno *lebrō*, u Ražancu *lēbro*. Uvijek je *unūci* (Tkon), obično *ùnuci* (Ražanac), ali se javlja i *ùnuki* (Ražanac). Važno je da i čakavci imaju *d'* (*rōd'ak*); u Ražancu je *rōdijāk*. Imamo u oba mjesta rezultat metateze (*svāki* u Tkonu, *svākī* u Ražancu). Kako očekujemo, u čakavaca dolazi tip *māška*, čega u štokavaca nema (*māčka*). Uglavnom izostaje afrikat *dž* (*žěp*, *žigerica* – Tkon), ali u Ražancu može doći *džěp*. Dočetno *m* prelazi u *n* u nastavcima i u nepromjenjivim riječima, npr. već spomenuto *mören*. Dolazi inicijalna skupina *čr* u Tkonu, npr. *črv*, čega u Ražancu nema.

Iz morfologije navodim najosnovnije. U množini imenica Tkon ima kračinu (*sīni*; Ražanac: *sīnovi*), međutim, i u Ražancu množina može biti kratka (*dīdi*). Naravno, Tkon čuva u deklinaciji mnogo starine, međutim, ni u Ražancu deklinacija nije dosljedno novoštokavska: L mn. npr. glasi u *pāpučan*. Npr. G mn. u Tkonu je *sinōv*, u Ražancu novoštokavski *sinōvā*. U oba naselja brojne su konstrukcije tipa 2, 3, 4 *brata*, dakle, štokavskoga tipa. Rod je osobito zanimljiv; npr. u Tkonu je *přsa n.* i *přsi, m.*; u Ražancu je *rīž* muškoga roda. Infinitivi u Tkonu nisu krnji, u Ražancu obično jesu, ali ima i prilično odstupanja, npr. *pāsti* "jesti nepokošenu travu". Glagoli II. vrste glase *měkniti* "staviti" i slično, dakle s *-ni-*, ne s *-nu-*. U glagolskim vremenima razlika je osobito u tom što je na Pašmanu aorist izniman, u Ražancu čest, također u kondicionalima tipa *bimo*, *bite* u Tkonu; toga nema u Ražancu. Oba govora imaju *štō*, i onaj čakavski. U genitivu je *čegā* (Tkon) odnosno *čěga* (Ražanac). Tkon ima *kī*, *kā*, *kō*, Ražanac *kōjī*, *kōjā*, *kōjē*. Tkon ima *čigōv*, Ražanac *čijī*. Vlada tip *pětero*, dakle u oba mjesta sa sufiksom *-er-*, ali *petorīca* odnosno *petōrica*. Dolazi *dī* u značenju "gdje" u oba punkta.

Mnoge su zanimljivosti u leksiku, s time da prvo navodim otočki, zatim kopneni primjer: *vlāš* : *kōsa*, *xodīti - grēn* : *īci - iđēn*; *kalā* "sišao" : *sāšā*, *beštīmāju* : *sūjū*; *šustīna* "kopča" : *kūčār*; *žěgavica* "kopriava" : *pālika* itd.

Sve u svemu, razlike i sličnosti sasvim su očite i očekivane. Riječ je bjelodano o govorima što nisu formirani na istom ili bliskom terenu, ali su u međuvremenu razlike smanjene. Uzroci su u dolasku štokavaca ikavaca na zadarsko područje i u njihovu utjecaju na domaće čakavce, uključujući i one na otocima. Kako vidimo, Tkon je primio i zamjeničku riječ *što*, ali je i sačuvarao mnogo čakavske arhaičnosti, osobito u akcentu. Naravno, i štokavci su ponešto primili svojim dugim životom na starom čakavskom tlu.*

*Pišući ovaj prilog imao sam pri ruci fonološki opis tkonskoga govora iz pera mr. Ivane Kurtović. Čitao sam i fonološki opis ražanačkoga govora mr. Josipa Miletića, ali ga nisam imao uza se prilikom pisanja ovoga članka.

LITERATURA

- Vladimir Anić, 1970: "Glagolski akcenat zadarskog štokavskog zaleđa", *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 8, 1970, 33-40.
- Živko Bjelanović, 1977: "Novoštokavski govori sjeverne Dalmacije i čakavski supstrat", *Radovi Pedagoške akademije Split*, 2, 1977, 47-56.
- Milan Dragičević, 1982: "O samoglasničkom inventaru u govoru lovinačkih ikavaca", *Zbornik Pedagoškog fakulteta u Rijeci*, 4, 1982, 219-224.
- Milan Dragičević, 1987: "O konsonantskom inventaru lovinačkih ikavaca", *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, XXX-1, 179-189.
- Božidar Finka, 1987: "Mjesto govora otoka Pašmana među obližnjim govorima", u: *Pašmanski zbornik*, Zadar, 1987, 207-217.
- Božidar Finka, 1996: "O naglasnom kolebanju u tkonskom govoru", *Zadarska smotra*, 45, 1996, 4-6, 49-52.
- Rajko Glibo, 1994: "Govor i baština Polačana", *Zadarska smotra*, XLIII, 1994, 3-4, 249-286.
- Mate Hraste, 1959: "Osnovna akcentuacija Biograda na moru i njegove okolice", *Filologija*, 2, 1959, 5-11.
- Josip Lisac, 1997: "Ždrelac i njegov govor", *Zadarska smotra*, 46, 1997, 4-6, 21-25.
- Josip Lisac, 1998: "Položaj privlačkoga govora među hrvatskim idiomima", *Čakavska rič*, 26, 1998, 1-2, 25-31.
- Josip Lisac, 2003a: "Banjski govor na Pašmanu", *Čakavska rič*, 31, 2003, 1-2, 27-31.
- Josip Lisac, 2003b: *Hrvatska dijalektologija 1.*, Zagreb, 2003.
- Iva Lukežić, 2003: "Čakavsko u štokavskom govoru Imotske krajine", *Čakavska rič*, 31, 2003, 1-2, 5-25.
- Mile Mamić, "Govor Lišana Ostrovačkih", *Zadarska smotra*, 45, 1996, 4-6, 41-47.
- Ljubomir Maštrović, 1955: "Ninski govor", *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, II, 1955, 87-140.
- Ljubomir Maštrović, 1957: "Rječničko blago ninskog govora", *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, III, 1957, 423-465.
- Milan Rešetar, 1891: "Die čakavština und deren einstige und jetzige Grenzen", *Archiv für slavische Philologie*, 13, 1891, 93-109, 161-199, 361-388.
- Władysław Śędzik, 1985: "Poštokavljivanje čakavskoga narječja (osobito u okolici Šibenika i Zadra)", *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 7-1, 1985, 213-221.
- Mirjana Šokota, 1998: "Rodbinsko-svojbinski i slični nazivi u Ždrelcu", *Čakavska rič*, 26, 1998, 1-2, 33-44.
- Ante Šupuk, 1979: "Turske riječi u šibenskom govoru", *Čakavska rič*, 17, 1979, 1, 71-82.
- Sanja Vulić i Jela Maresić, 1996: "Mali rječnik tkonskoga govora", *Filologija*, 26, 1996, 117-133.
- Ivan Zoričić, 1986: "Naglasak imenica srednjeg roda u pakovačkom govoru", *Radovi Pedagoškog fakulteta u Puli*, 6, 1986, 166-172.

COMPARAZIONE DELLE PARLATE DI TKON E RAŽANAC

Riassunto

Nello studio sono comparate la parlata ciacavo icavica di Tkon sull'isola di Pašman e la parlata stocava icavica di Ražanac nell'entroterra zaratino. Nella sintetica comparazione l'attenzione è rivolta alla problematica fonologica, con un intervento minimo anche sugli altri livelli linguistici. La conclusione è che si tratta di parlate che non si sono formate sullo stesso terreno o su terreno vicino, ma nel frattempo sono diminuite le differenze. Le cause sono nella venuta degli stocavi icavi sul territorio zaratino e nella loro influenza sui ciacavi locali, compresi anche quelli sulle isole. Tkon ha fatto proprio anche il pronome *što* (= che), ma ha conservato molti arcaismi ciacavi, specie nell'accento. Anche gli stocavi accolsero qualche carattere linguistico locale nella loro lunga permanenza sull'antico suolo ciacavo.

THE COMPARISON OF THE VERNACULARS OF TKON AND RAŽANAC

Summary

The author compares the Chakavian-Ikavian vernacular of Tkon on the island of Pašman and the Štokavian-Ikavian vernacular of Ražanac in the Zadar hinterland. This short comparison deals with the phonologic problem area, with a short survey of other linguistic levels. It was concluded that these are vernaculars which do not originate from same or close territories, but in the meantime the differences diminished. The causes are in the arrival of Štokavian-Ikavian people to the Zadar territory and their influence on the local Čakavians, including the ones on the islands. Tkon accepted the pronominal word *što*, but kept many Čakavian archaisms, especially in the field of accentualisation. The štokavians also adopted local characteristics due to living on the old Čakavian territory.